

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «КРИМ І ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 1956—2013 рр.»

19—23 листопада 2015 р. у м. Варшава відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Крим і Північне Причорномор'я в археологічних дослідженнях 1956—2013 рр.» (Круг і рідноспе... 2015). Її головним організатором виступив Інститут археології Варшавського університету. Співорганізаторами були інші провідні археологічні установи Польщі: Інститут археології Ягеллонського університету (Краків), Національний музей у Варшаві, Інститут історії університету ім. Адама Міцкевича (Варшава), Інститут археології університету ім. Миколи Коперника (Торунь). У певній мірі попередником цього заходу можна вважати конференцію «*Pontika 2008*» у Кракові, яка була присвячена «сучасним» (на той час) дослідженням античності на північному й східному узбережжях Чорного моря. Труды «*Pontika 2008*» (47 розгорнутих доповідей майже 60 авторів із восьми країн) були видані в 2011 р. (*Pontika 2008... 2011*).

На відміну від краківського заходу, у доповідях на конференції у Варшаві розглядалися питання, присвячені археологічним дослідженням у Криму й Північному Причорномор'ї (ПП) з 1956 р. і дотепер. Нижньою датою є час роботи першої польської археологічної експедиції на чолі з видатним польським археологом Казимежем Михайловським, у складі експедиції В.Ф. Гайдукевича на розкопках Мирмекія (Scholl 2014, s. 118).

У конференції «Крим і Північне Причорномор'я в археологічних дослідженнях 1956—2013 рр.» взяло участь 50 науковців із семи країн: Великої Британії (1 ос.), Грузії (3 ос.), Молдови (1 ос.), Німеччини (1 ос.), Польщі (15 ос.), Росії (19 ос.), України (13 ос.). Було представлено 36 доповідей: від Великої Британії, Грузії,

Оглядова доповідь професора Тадеуша Сарновського

Молдови та Німеччини — по одній, від Польщі — десять, від Росії — дванадцять, від України — вісім і п'ять виступів здійснено спільно (три польсько-українські й два польсько-російські). Робота конференції проводилася в п'яти секціях тривалістю один день на кожен, що дало учасникам конференції можливість відвідати усі доповіді.

Після урочистого відкриття конференції 19 листопада, почалася робота **першої секції**, присвяченої загальним археологічним проблемам зазначеного регіону. Спочатку прозвучала оглядова доповідь професора *Tadeusza Sarnowskiego*¹. Її темою була історія археологічних досліджень польських археологів у

¹ Прізвища авторів виділено курсивом, а доповідача — підкреслено.

Північному Причорномор'ї в 1956—2014 рр. Виступ задав тон і ментальний напрямок подальших доповідей — спокійний, аргументований, змістовний. Молодим українським дослідникам пощастило продовжити роботу секції. Доповідь *О. Кузьміщева* була присвячена Ернсту фон Штерну і його внеску в методологію розкопок античних міст Північного Причорномор'я. Автор представив цікаві архівні документи й результати аналізу методології на початку системних розкопок поселення на о. Березань і Тіри. Дослідник зіставив методики початку ХХ і ХХІ ст. *К. Новіченкова-Лукичова* розглянула рідкісні знахідки елліністичного та ранньоримського скла ПП середини ХХ — початку ХХІ ст. Особливий інтерес викликали результати дослідження ритонів, виготовлених у техніці оніксової скляної мозаїки, із святилища елліністичного часу Гурзуфське Сідло. *Д. Бунінім*, на прикладі культу Афродіти, простежено становлення й розвиток релігійної системи в колоніях Північного Причорномор'я. *Н. Новіченкова*, *М. Новіченкова* презентували результати вивчення групи римських республіканських монет із святилища Гурзуфське Сідло. Наведено статистику монет, простежено зв'язок з іншими категоріями цієї яскравої пам'ятки досить «темного» часу (І ст. до н. е.). *М. Новаковська*, *В. Герасимов* запропонували попередні результати досліджень, проведених у 2008—2011 рр. кримською підводною експедицією за спільним польсько-українським проектом, в акваторії від мису Аю-Даг до мису Плака й скель Адалари. Виявлено скупчення середньовічної кераміки, підняті на поверхню якоря. Були проведені розвідки на глибині до 50 м. *П. Гавронський*, *Р. Карасевич-Штіпторський* розглянули питання використання Римом періоду ранньої імперії кавалерії при обороні Херсонеса. Вихідною точкою дослідження стали знахідки в Херсонесі будівельних залишків споруди, яку можна трактувати як загін для овець або як манеж для виїждження коней. Це питання викликало жваву дискусію. Доповідь *М. Мільчарека* про внесок поляків у дослідження античного Нижнього Придністров'я, зокрема Ніконія, та персоніфікація ряду його перших фігур (Мартина Броневського, Ігнатія Сцибору-Мархоцького) завдяки відомостям, одержаним від фундатора Херсонського історичного музею В.І. Гошкевича, викликала особливу зацікавленість. Остання доповідь належала *Б. Контні*, який на основі знахідок із Померанії, Куявії, Краківсько-

Ченстоховської височини, Великопольщі шукає нові шляхи проникнення бурштину до Понтіки.

Друга секція (20 листопада) була присвячена дослідженням Танаїсу. У 2015 р. виповнилося 20 років від початку перших археологічних досліджень польських колег цієї ключової для історії античності Східної Європи пам'ятки. Професор *Т. Шоль* проаналізував археологічні дослідження Варшавського університету в Танаїсі в 1999—2014 рр. Вибір місць для розкопок здійснювався за допомогою попередньо проведених геофізичних розвідок. Одержані нові і важливі дані про динаміку забудови, фортифікацію Танаїсу II—I ст. до н. е. *М. Матера* в доповіді про рибальство Танаїсу, розглянув усі структурні рівні цього промислу: сировинну базу, технології переробки, продаж кінцевої продукції. Отриману інформацію автор синтезував і запропонував реконструкцію місця рибальського промислу не лише в господарському житті, але і в макроекономічному аспекті соціуму Танаїсу. *В. Щербаков* спробував зрозуміти значення випадкових знахідок античних монет, знайдених на узбережжі Таганрозької затоки. *Е. Шульце* та *М. Любичев* розглянули брошку типу *Bügelknopffibel* із могили 114 могильника черняхівської культури біля с. Войтенки Валківського р-ну Харківської обл. З часу його відкриття в 2004 р. було розкопано 206 поховань. Автори намагаються за допомогою міжрегіонального аналізу виявити позицію цього поховання в системі відомих у Центральній Європі комплексів.

Третя секція була присвячена вивченню Ольвії, Кошарського городища, Тіри. Упродовж багатьох років тут працювали одеські археологи разом із польськими колегами. *Л. Носова* повідомила результати вивчення топографії городища біля с. Кошари Одеської обл. за результатами розкопок 1998—2014 рр. *Є. Редіна*, *Н. Матієвич* підсумували дослідження античних поселень у Лузановці та на Жеваховій горі, що датуються в основному кінцем V — першою половиною III ст. до н. е., епізодично (за керамікою) — VI—V ст. до н. е. На Приморському бульварі м. Одеси знайдено залишки грецьких поселень VI—III, VI—V ст. до н. е.). *Є. Редіна*, *Е. Пануці-Владика*, *Я. Бодзек* підсумували результати досліджень античного археологічного комплексу біля с. Кошари (IV—III ст. до н. е.) та його подальші перспективи. *С. Охотніков* зробив оглядову доповідь за матеріалами античних поселень Нижнього Подністров'я. Карта, що вмішувала 100 поселень і могильників, була представлена

автором ще в 1983 р. Найраніша кераміка (з 15 об'єктів, розташованих на східних берегах Дністра) датується кінцем VI ст. до н. е. — першою чвертю V ст. до н. е. У середині IV ст. до н. е. більшість поселень локалізуються вже на правому березі Дністра. Античне будівництво відроджується в I—III ст. у зв'язку з просуванням Риму на схід. Античний період закінчується в результаті гунської інвазії (датується 364—375 рр., за монетою імператора Валентиніана із Тіри). В. Пананова, С. Ляшко під час охоронних розкопок відкрили й дослідили в 1996, 2010—2013 рр. на ближній хорі Ольвії нову садибу (домогосподарство, ойкос) другої третини V — початку III ст. із двома будівельними періодами: спочатку напівземлянковим, а від рубежу V—IV ст. до н. е. — наземним кам'яно-сирцевим. На ойкосі виявлений різноманітний матеріал VI — початку III ст.: кераміка, свинцеві та залізні вироби, монети. Автори стверджують, що обидва цикли життєдіяльності садиби відповідають загальній політико-економічній картині функціонування ольвійського полісу. Аналогією дослідженому об'єкту є садиба класичного часу Чортовате 7. Н. Гаврилюк, М. Тимченко залучають керамічний аналіз ліпленого посуду для реконструкції етнокультурних процесів постскіфського часу на Нижньому Дніпрі й у гіпотетичній «Малій Скіфії» в Криму. Доповідачами заперечується існування релевантних кроскультурних зв'язків між постскіфським населенням Нижнього Подніпров'я та мешканцями Північно-Західного Криму. Тобто т. зв. «пізні скіфи» з Дніпра не мігрували до Криму. Д. Никоненко зробив історіографічний огляд вивчення нижньодніпровських городищ постскіфського часу. Частина висновків підкріплена результатами спільних із польськими колегами розвідок і досліджень Консуловського городища в 2015 р. Я. Бодзек, Я. Чоп представили результати роботи над проектом Краків—Одеса та виставкою «Скарби Чорного моря в Національному музеї в Кракові». Були показані вражаючі результати реставрації артефактів із городища Кошари.

Четверта секція присвячена Боспору. За матеріалами власних розкопок 1986—2013 рр. М. Вахтіна презентувала основні результати досліджень античного міста Порфмій та його некрополю. Також досліджувався елліністичний некрополь, де отримано значний матеріал. В. Хршановським на основі матеріалів розкопок некрополів Кітею й Ілурата в 1968—2013 рр. проведена формально-типологічна й функціонально-архітектурна класифікація величезного масиву поминальних комплексів і святилищ. Автор виокремив категорію еліт-

них склепів малих міст Боспорського царства. В. Горончаровський, Д. Бейлін, Я. Ракоші узагальнили дослідження фортифікації боспорського міста-фортеці Ілурату I—III ст. Особлива увага надається результатам спільних українсько-польських розкопок. Автори визначають три будівельних періоди. Пізня фортеця, у порівнянні з іншими синхронними пам'ятками, дуже добре збереглася. А. Твардецький узагальнив результати шестирічних (2008—2013 рр.) розкопок у Тірітаці в межах археологічної місії Національного музею Варшави. Знайдені архаїчні будівельні залишки, добре збережена кухня римського часу та цікаві артефакти візантійського періоду. Л. Граціанська, С. Ланцов до основних результатів дослідження Кульчукського городища кількома поколіннями археологів (з 1933 р.) відносять відкриття та дослідження двох його горизонтів — херсонеського та пізньоскіфського — щонайменше дві садиби. Найдетальніше вивченою є садиба 2 (друга половина III ст. до н. е.), в якій виділяється північно-західна башта складної конструкції. Тунелем вона з'єднана з колодязем 9,0 м завглибшки, розташованим далеко за її межами. В одній із ніш був відкритий вапняковий рельєф Геракла, що бенкетує. Т. Єгорова висвітлила ситуацію з трьома садибами другої половини IV ст. до н. е. на околиці херсонеського поселення Чайка, заснованого в 360-х рр. до н. е. Разом із фортецею поселення Чайка ці садиби утворюють синхронний і, вірогідно, однорідний в етнокультурному плані комплекс. Без видимих причин, слідів руйнування ці садиби були залишені на межі IV—III ст. до н. е.

П'ята секція, що працювала в останній робочий день конференції, як і попередні, також була насиченою доповідями. Її присвятили Херсонесу, де польськими археологами був виконаний особливо помітний обсяг досліджень. На початку засідання колеги, адміністрація, студентська молодь та Інститут археології щиро привітали свого професора Тадеуша Сарновського з його 70-річчям. Засідання проходило в Колонній залі Варшавського університету. На численних мольбертах, серед десятків копій класичних скульптур, експонувалися багато великих фотографій, які відображали життєвий та професійний шлях видатного науковця.

Наукову частину п'ятої секції відкрила доповідь М. Алексеєнко, В. Нессель про пізньоримські та раньовізантійські свинцеві печатки з Херсонеса/Херсона та його округи. В. Нессель, С. Дем'янчук, на основі археологічних пошуків останніх років античного поселення побли-

зу Херсонеса Таврійського, яке виникло на західному березі Козачої бухти на межі першої—другої чверті IV—III ст. до н. е., спростовують версію про припинення проживання тут із кінця II ст. до н. е. Автори виявили масовий матеріал II—III ст. і вважають, що в окремих місцях перешийка Маячного півострова життєдіяльність продовжувалася на початку ери. Професор *А. Бернацький*, *О. Кленіна* в межах «багаторічного інтердисциплінарного польсько-українського науково-дослідницького проекту «Топографія та архітектура Херсонеса Таврійського» з 2010 р. досліджували квартал 45 в якому виявлена тринейфна базиліка (збудована між 395 р. і другою половиною V ст.) Архітектурні деталі виготовлені з проконеського мармуру. Як сакральна споруда, базиліка не функціонувала з XI—XII ст. *Р. Карасевич-Шінійорський* стверджує, що знахідка Преторія та інші результати археологічних досліджень римського форту в Балаклаві свідчать про періодичне місцезнаходження командування римських військ у Скіфії й Тавриді саме тут, у Балаклаві. *Д. Костромічов* повідомляє про нечисленну, але інформативну групу знахідок військової амуніції з могильника Совхоз 10 (Інкерманська долина). На основі аналізу поховань із 300 інгумаций і 600 урн та осуаріїв автор не знайшов значної різниці в інвентарі між могильником Совхоз 10 та іншими варварськими некрополями Криму. *Л. Ковалевська* повідомила, що «більше 10 років активно проводилися спільні дослідження Інституту археології Варшавського університету і Кримської філії Інституту археології НАНУ в прикордонній зоні Херсонеса». Головною метою цих робіт було створення археологічної карти. *Т. Олійник* є представником харківської школи археологів, учасників систематичних розкопок «Цитаделі», розпочатих ще патріархом херсонеської археології К.К. Косцюшко-Валюжиничем. Доповідач узагальнила накопичений матеріал і дійшла висновку про «необхідність подальшого дослідження більш ранніх горизонтів на цій ділянці». *А. Зедгенідзе* запропонувала археологічну інтерпретацію відомостей Страбона про «Старий

Херсонес» і своєю доповіддю завершила роботу секції.

Кожне засідання звичайно закінчувалося жвавою дискусією з продовженням у кулуарах.

Культурна програма включила п'ятиденне перебування в історичному центрі Варшави, роботу в колишніх будинках польського двору, нині — гуманітарних інститутах Варшавського університету (археології, історії, філології тощо). Цікавою була екскурсія по університету з професійним гідом. Учасники конференції оглянули у Національному музеї Варшави відновлену і розширену виставку матеріалів (архітектурних деталей, настінних розписів (у тому числі блискуче реставрованих картин IX-го століття, наприклад, коптську фреску Св. Анни), інших артефактів із галереї Фарасу (Судан), збережених від затоплення водосховищем нової Асуанської греблі польським археологами за мандатом ЮНЕСКО в 1960-х рр. Також відвідувачів зацікавила тимчасова виставка «Гопліти у військовому мистецтві Древньої Греції», де зібрані різні артефакти: наконечники стріл, металеві снаряди, амуніція «на чолі» з унікальним шоломом VIII/VII ст. до н. е. (Ордона, Італія; зібрання НМВ). На виставці «Гопліти» відвідувачі ознайомилися з «кліпом» Стіва Сімонса, який змонтований із анімованих 2D зображень зі сцен із розписних чорнофігурних посудин, у відеосюжеті під назвою «Греки на війні» під музику Дж. Уайта.

Усебічне інформаційне забезпечення (наприклад, своєчасні нагадування й візова підтримка, наявність програми та тез, залучення на багатьох засіданнях дуже цікавих і товстих томів досліджень польських археологічних установ), чітка організація, бездоганний розпорядок на фоні звичної привітності господарів забезпечили всі умови для напруженої та плідної роботи конференції впродовж усіх її п'яти днів з 9 до 17 години. Учасники заходу дуже вдячні його організаторам і сподіваються, що отримані результати будуть використані в подальших дослідженнях, та очікують на активне продовження спільних робіт у майбутньому.

Krym i północne wybrzeża Morza Czarnego w badaniach archeologicznych 1956—2013/тези Międzynarodowa Konferencja Naukow Warszawa: Інститут археології Варшавського університету. — Warszawa, 2015.

PONTIKA 2008: recent research on the northern and eastern Black Sea in ancient times: proceedings of the International Conference, 21st—26th April 2008, Kraków. — Oxford, 2011.

Scholl T. Miasta bosporańskie od wieku VI po połowę I wieku p.n.e Światowit. Supplement Series A: ANTIQUITY, vol. XIV. — Warszawa, 2014.

Н.О. ГАВРИЛЮК